

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉS A NÉPEK ÖNAZONOSSÁGA

2011

Sipos János

A MAGYAR NÉPZENE RÉGI RÉTEGEINEK TÖRÖK–MONGOL KAPCSOLATAIRÓL – NÉHÁNY SÁMÁNDAL ÜRÜGYÉN

Hoppál Mihály, a neves sámánkutató kért meg 2009 elején, hogy segítsek egy CD elkészítésében, melyen különböző sámánoktól általa gyűjtött dalok szerepelnek. A jelen cikkben e dalok zenei áttekintését kísérelem meg.

A sámán mediátor a földön élő emberek és a másvilág, a szellemvilág között. Sokszínű, összetett szerepének most csak egy aspektusát, az általa énekelt dallamokat és ezek ritmuskíséretét vizsgáljuk.

A zene talán az összes művészetek közül leghatékonyabban jut el a lélek mély rétegeihez. Ezt az erőt használják a népi kultúrák is, amikor a gyászoló, ahelyett, hogy fájdalmában örjöngene, zokogna, zenei formában a sirató segítségével kontrollált és mindenki számára ismerős, egyszerű formában fejezheti ki fájalmát. Ugyanígy hat a zene a sámánoknál is.

Magam csak kirgiz *baksiktól* gyűjtöttem, és a sámán szertartás késői török leágazását a szúfik *zikr* szertartását tanulmányoztam alaposabban, mely során a résztvevők zenekíséretre, énekkel forognak, hogy elérkezzenek Istenhez. A törökországi bektásik népi és vallási énekeit vizsgálva bebizonyosodott az, amit a CD dalaival kapcsolatban is sejthetünk: a szertartások dallam-repertoárjának jó része kapcsolatot mutat a népzenevel. A bektásik dallamai között például a még élő népdalokon kívül megtalálhatók régebbi, már kihalt népzenei formák valamint a műzenehez közelebb levő dallamok is. A sámánok most vizsgált repertoárjában persze műzenei hatás nemigen fedezhető fel, de régebbi és mai népzene igen, valamint helyenként igen érdekes és izgalmas recitálás, zenei szövegmondás is.

Az alábbi dallamok egyfajta ázsiai *zenei* utazásként szolgálnak különböző török nyelvű népektől a mongolokon és a mandzsukon át a japánokig és a koreaiakig. Külön érdekesség, hogy a sámándalok közötti zenei összefüggések nem mindig felelnek meg a nyelvi viszonyoknak.

Az eredményes szertartáshoz, a transzállapot eléréséhez elengedhetetlen a megfelelő atmoszféra megteremtése. Ebben nagy segítségre van a zene: a dallam és a ritmuskíséret, melynek egyszerűnek, ismétlődőnek és a közösség számára ismerősnek vagy könnyen felfoghatónak kell lenniük.

A sámán „úti eszköze” a túlvilági utazáshoz a dob, melynek monoton ismétlődő ritmusa segíti a révület elérését. Itt nem lehet szó bonyolult és variatív ritmusokról, inkább csak egy-két ismétlődő formuláról. Különféle csörgők is segítik

a megfelelő hatás elérését, néha ritmikus kíséretet adva, máskor csak egy *hang-clustert* festve fel. Ez utóbbi annál könnyebben előfordul, mert a csörgőket nem kézzel rázzák, hanem az övre vannak függesztve, és a sámán mozgását kisebb-nagyobb késéssel követve adnak hangot.

Mielőtt rátérnénk a zenei formák vizsgálatára, hadd hívjam fel a figyelmet egy érdekes jelenségre: a dob nem mindig követi pontosan a dallam lüktetését, attól egyes esetekben elcsúszik. Hasonló ritmikai elcsúszás hallható különböző népek zenéjében, magam pl. a sziúknál jegyeztem fel hasonlót.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy legáltalánosabb kíséretritmus az egyenletes (negyed, pontozott negyedek, nyolcad vagy fél) értékekben való lüktetés. Ezt követik gyakoriságban az elcsúsztatott negyedek ill. nyolcadok. Egyedi a jakut és a kirgiz , a speciális és pedig ritkán, főképpen csak dallamrészek összekötésekor hangzik fel.

Dallamainkat *jakut, soyot, kirgiz, kazak, burját, bargu mongol, horcsin mongol, nanaj, mandzsu, evenki, dahur, japán és koreai* sámánok éneklék. A hangkészletek meglehetősen változatosak, sok a pentaton, még inkább a subpentaton skála, ezen kívül vannak két hangon mozgó illetve diatonikus dalok is.

A dallamok szerkezete motivikus 15, egysoros 3, kétsoros 7, háromsoros 1, négyesoros 8 (főleg horcsin) illetve szabadon recitáló 3 esetben. A dallam első fele többnyire ereszkedő vagy domb alakú, ritkábban előfordul az ugráló és egy esetben a forgó dallammozgás is. A kétsoros dallamok általában skálájuk 3. fokán kadenciáznak, míg a négyesoros dallamok kadenciaképletei igen változatosak. Egynél többször láthatók a következő ütemelőjegyzések: 2/4, 4/4; 6/8, 6/8 és 9/8, ezen kívül kötetlen recitálás valamint *rubato* előadás fordul elő.

A fenti tulajdonságoknál is többet mond azonban dallamvonal. Az egy ütemből vagy egy ütempárból építkező dallamok közül sok alapvetően a (la-do)-re-do-la domb illetve ereszkedő formát mutatnak. Ide tartoznak a következő dallamok:

Nép	példa	Dallamváz
mandzsu és jakut	ex. 1 és 2	<i>la-si-do-ti (do-si) / do-si la</i>
Dahur	ex. 3	<i>(szo,-la la) szo,-la la / do la la</i>
Dahur	ex. 4	<i>re-re-re la</i>
bargu mongol	ex. 5	<i>re la re la</i>
Koreai	ex. 38	<i>re re do / re-do la</i>
Burját	ex. 7	<i>la re do / re do la</i>

Kissé távolabbról ide tartozik az első felében csak *do*-ig emelkedő, második felében azonban *szo,-mi*-vel mélyebbre lenyúló mandzsu (ex. 8) is a *do-do-do-do*

/ *do-la la* dallamvázával. Figyelemre méltó, hogy *la-re do la* motívumával Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtésének No. 49 esővarázsló dallama is ide sorolható.

Ebben a csoportban a másik fontos alapmozgás a (szo)-(do-re)-mi-re-do domb alakú illetve ereszkedő. Ezt látjuk a bargu mongol (ex. 10–12), a jakut (ex. 13) valamint a *mi-szo-do* vázlatú ujgur (ex. 14) dallamokban. A bargu mongol (ex. 15) pedig a *szo-mi-re* trichordon mozog. Felfigyelhetünk arra, hogy amikor a skála 3. foka bizonytalan, akkor a fenti két alapforma egybeesik.

Egysoros dallam mindössze három van, ezek a diatonikus *do-re-mi-fa mi-fa-mi-re do* (+szo) kirgiz dal (ex. 18), a horcsin (ex. 16) *do'-la-szo-mi-n* ereszkedő dallama, és a (*mi*)-*re-do-la-szo* hangokon ereszkedő nanaj (ex. 17).

A két rövid sorból álló dallam is csak öt van. A bargu mongol (ex. 20–21) a (*la*)-*szo-mi-re-do* skálán pentatonos mozgásokat végez. A dahur (ex. 22–23) dallamvariánsok *do'-la-szo-mi* skálája ritka, ezen kívül csak egy horcsin dalban (ex. 16) látjuk); a nanaj (ex. 25) bővített szekundos skálája és dallammozgása pedig teljességgel egyedi a vizsgált dallamok között. Az egyetlen *háromsoros* horcsin dallam (ex. 26) az anyagban amúgy is egyedi horcsin dallamok közé tartozik.

A kilenc *négysoros* dal a kétsorosnak is felfogható tuvai (ex. 27), a dahur (ex. 28) valamint az egyéni japán (ex. 33) kivételével mind ugyanabból a horcsin szertartásból származnak. Ez utóbbi dalok közül kettő-kettő *la*-, *szo*- illetve *do*-pentaton skálán mozog; igen eltérő dallamvonallal, ritmussal és kadenciáikkal. A horcsin (ex. 29–30) közeli *szo*-pentaton dallamok, más horcsin dalok (ex. 31–32) pedig egymáshoz közeli *do*-pentatonok. A horcsin (ex. 34, 29) valamint a japán (ex. 33) *la*-pentaton dallamok egymástól eltérőek.

Végül néhány szót a *recitáló* dallamokról. A koreai recitálás (ex. 36) különböző hosszú frázisokból áll. Az egyes egységekben tipikus a négy darab nyolcad és az egymást követő negyedek különösebb ismétlődés nélküli előfordulása. Jellemző sorok pl. az ex. 36 * és **-gal jelölt sorai. A recitálás a *do*(#)-*ti-la* trichordon történik, ezen belül is főképpen a *do*(#) és *ti* hangokon, majd az egységek mindig a középső hangon végződnek. Ilyenfajta recitáló forgó mozgást más népek vallási zenéjében is láthatunk (pl. Korán-recitálás).

A japán (ex. 37) recitálásban is különböző hosszúságú frázisokat követik egymást. A koreai előadással szemben itt végig egyenletes nyolcadokban halad a dallam, nagy ritkán egy-egy nyolcad tizenhatodokká bomlik. A recitálás alapvetően a *ti*(b) vagy/és *la* hangokon történik: hosszú ideig *la*-n vagy *ti*-n, a *re-re* csak ritkán, röviden felugorva. A szakaszok szinte mindig *la*-n végződnek.

A vizsgált sámandalok túlnyomó része tehát igen egyszerű, *motivikus* vagy *ütempáros* szerkezetű, ezen belül a (*la-do*)-*re-do-la* illetve (*do-re*)-*szo/mi-re-do* vázlatú domb illetve ereszkedés dominál. A második formához hasonló ereszkedő kétsoros dallamok is vannak. A zene előtti kerregő-berregő hangokat és

a „fűjtatást” nem számítva ezeket vehetjük a legáltalánosabb, legjellemzőbb és valószínűleg a legrégebbi zenei réteghez tartozóknak. Egy-, két- és háromsoros dallamból viszonylag kevés van, sőt ha a meglehetősen sokféle horcsin dallamokat nem számítjuk, akkor négy soros dallamból is csak három található. A ritmusra is hasonló egyszerűség jellemző, itt legáltalánosabb az egyenletes lüktetés, mely egyes előadásokban a dallam lüktetéséhez képest elcsúszik.

A sámándalok központi motívumai

Megjegyzem, hogy a fenti jellemzés természetesen csak a vizsgált anyagra érvényes, pl. többek között a darhat mongol sámánok dallamai egészen más képet mutatnak. (BIRTALAN – SIPOS, 2004.)

A SÁMÁNDALOK MAGYAR VONATKOZÁSAI

Tudjuk, hogy míg a magyar nyelv a legtöbb vélemény szerint a finnugor nyelvcsaládba tartozik, a magyar népzene legfontosabb, minket a szomszéd népektől leginkább elkülönítő *pentaton* rétegei az északi törökséggel és a mangolokkal kötnek minket össze. Ezt vallották zenekutatóink Szabolcsi Bencétől Bartók Bélán és Kodály Zoltánon át Vargyas Lajosig és Szomjas-Schiffertig egészen a mai idők kutatóiig (pl. Paksa Katalin, Dobszay László, Szendrei Janka stb.)

Talán csak a sirató és az abból többé-kevésbé mesterségesen kinövesztett „ugor réteg” esetében merült fel komolyabban a finnugor zenei kapcsolat, elsősorban Vargyas Lajos és Szomjas Schiffert György részéről. Az utóbbi évek kutatásai azonban azt mutatják, hogy a magyar siratónak nincs több köze finnugor dallamokhoz, mit sok más nép hasonló dallamainak. Ráadásul a párhuzamként bemutatott votják és osztják dallamok műfaja nem sirató, hanem hősének. Mi több, a felvételek újravizsgálása azt mutatta, hogy ezek az osztják-votják és egyéb finnugor dallamok lényegesen messzebb esnek a magyar siratóktól, mint pl. a Dobszay László által felsorakoztatott román, spanyol, szicíliai, bulgár stb. siratók és egyéb dallamok. Bartók anatóliai gyűjtése valamint a magam immár negyed évszázados török kutatásaim pedig arra utalnak, hogy *nem-pentaton* rétegek magyar párhuzamai bőven előfordulnak a *déli* törökség népzeneiben. (Sipos, 1994, 2004ab, 2009.) Az egyik legáltalánosabb kirgiz sirató lényegében megegyezik a magyar siratók kisformájával, ahogy ez a siratódallam az anatóliai törököknél, az azeriknél is a siratók általános formája.

Jogosan vehetjük fel tehát a kérdést: vajon a vizsgált ázsiai sámándaloknak vannak-e magyar zenei kapcsolatai.

A magyar népzében a kis formák meglehetősen ritkák, ahogy a motivikus zenénk is csak egy-két műfajra szorítkozik, és ott sem mutat nagy gazdagságot. Jellemző, pl. hogy gyermekjáték-dallamaink mindössze négy-öt alapmotívumra vezethetők vissza, szemben a finnugor népek népzenejét jellemző rövid motívumok óriási változatosságával.

A fent vizsgált sáándallamok többsége három hangból álló motívumokból vagy egy-két rövid sorból áll. Ilyenek tehát egyrészt a magyar népzében csak igen elszórtan szerepelnek, másrészt sok népnél egymástól függetlenül is kialakulhatnak. Ugyanígy legfeljebb távoli hasonlóság állapítható meg az egy- és kétsoros sáándalok valamint egyes magyar dallamok között. Érdekes zenei hasonlóság van pl. a jakut sáándal (ex. 2) és a „Megfogtam egy szünyogot” magyar népdal között, ez azonban - a laikusnak is nyilvánvaló módon - csak véletlen egybeesés lehet.

Ugyanakkor első ránézésre látszik a legtöbb *horchin* dal többrétegű összefüggése a magyar pentaton dallamokkal. Különösen mély elemzés nélkül is szembeeszik a nagyobb hangterjedelem, a pentaton skála és a határozott négysoros szerkezet, melyek egyrészt elválasztják a dalokat a vizsgált többi sáándaltól, másrészt összekötik őket a magyar népzene régi rétegének négysoros pentaton dallamaival.

A horcsinok egy Belső-Mongóliában élő mongol nép, akiknek a zenéjét magam már régebben alaposabban megvizsgáltam. Akkor az keltette fel a figyelmemet, hogy zenéjükben gyakran fordul elő pentaton kvintváltás, mely korábban csak a cseremiszcsuvas határon valamint magyar földön volt ismert. Erről még lesz szó később, először azonban nézzük meg, hogy az általános hasonlóságok mellett vannak-e *konkrét* magyar-horcsin dallampárhuzamok?

A horcsin sáándalok között a magyaroknál domináns *la*-pentatonon kívül *do*- és *szó*-pentaton dallamok is vannak. Ugyanakkor egyes *do*-pentaton horcsin dallamokhoz lehet magyar *la*-pentaton „variánst” találni; az illető horcsin dallamok ugyan ráadásul többnyire magasabbra nyúlnak, de ez nem változtat a zenei hasonlóságon (pl. ex. 27, ex. 31 és ex. 32). A *la*-pentaton dalok közül ex. 2-nek és ex. 35-nek van magyar párhuzama. A *szó*-pentaton dallamok közül esetleg ex. 30-hoz hasonlót találunk a magyar anyagban, de ex. 29-nek már nincs párhuzama, és számos horcsin dallam dallamozgásában is határozottan eltér a magyar régi stílusú dallamoktól (pl. ex. 16, ex. 26 és ex. 34). Mindenesetre a tíz dalból hatnak van közelebbi (bár jellegzetes különbségekkel is bíró) magyar párhuzama, ami meglepően nagy arány. Kvintváltó dallam nem tűnik ugyan fel a horcsin sáándalok között, de korábbi kutatásaim azt mutatják, hogy ez a forma náluk is bőségesen szerepel.

Térjünk ki végül a magyar és a mongol népzene kapcsolatára. Magam alaposabban megvizsgáltam az eurázsiai kvintváltást, és azt a következtetést vontam le, hogy a cseremiszc és a csuvas kvintváltó stílus van egymáshoz a legközelebb,

majd ezekhez csatlakozik távolabbról a magyar. Másik oldalon áll a mongol, a hozzá szorosan csatlakozó evenki és észak-kínai dallamokkal. A két tömb között összekötetést a *la*-pentaton 8(5)4, 8(5)4 és – igaz kevésbé dominánsan – a *so*-pentaton 7(4)b3 kadenciás csoportok dallamai létesítenek.

Van-e mindebből valamilyen közérdekűbb tanulság? Noha igen óvatosnak kell lennie annak, aki jelenkori népzenei adatokból óhajt sokezeréves múlt zenei viszonyaira következtetni, mégis, ha Kodály (1976:37) szavai alkalmazhatók voltak a cseremis, csuvas és a magyar kvintváltó stílusokra, akkor még inkább igazak a magyar és a belső-mongóliai pentaton ereszkedő zenei stílusokra:

„Kifejlődhetett az ötfokú hangrendszer is oly népeknél, melyek egymással való érintkezését nehéz elképzelni... De már a dallamszerkezet, frazeológia, ritmus ily feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést, vagy közös forrást kell feltételezni.”

Tekintsük röviden át, hogy a magyarság valamelyik alkotó eleme történelme során kerülhetett-e olyan kapcsolatba a steppe keleti oldaláról származó népekkel, mely során mód nyílhatott zenei stílusok átadására, átvételére. Előbb azonban egy kis kitérőt kell tennünk, hogy tisztábban álljanak előttünk a belső-ázsiai nomád alakulatok és a korai belső-mongóliai viszonyok.

Belső-Ázsia történetében a különböző nomád törzsek, törzsszövetségek és az általuk létrehozott birodalmak fontos szerepet játszottak. E nomád társadalmakban meghatározó volt a törzsi szerveződés, így volt ez történelmük kezdetén, és ennek a nyomai érződnek ma is. A törzsek központi alakja a karizmatikus törzsfő, akinek sorsa és *kutja* azaz szerencséje a törzs sorsát meghatározta. Tőle nyerte a törzs az azonosságát is. (LINDNER, 1982.)

Legfontosabb társadalmi és gazdasági egységként a *nagycsalád* szolgált, ebben a vérségi kötelék fontosabb volt, mint a magasabb szervezettségű formákban. A család két generációt tartalmazott: az apai jurta a legkisebb fiúra szállt, az idősebb fiúk pedig megkapták részüket és új családot alapítottak.¹ A családokból szerveződött a *nemzetség*, a nemzetségekből pedig a *törzs*. A törzsek már befogadtak idegen nemzetségeket is, az újonnan jött nemzetségek pedig elfogadták a befogadó törzs származási legendáját. Így az etnikailag és nyelvileg is sokszor heterogén törzseken belül is élt a közös őstől való származás mítosza. Nemritkán előfordult az is, hogy egyes népek nyelvet váltottak, de etnikai azonosságuk megmaradt.² Az esetleges nyelváltást rendszerint egy kétnyelvű állapot előzte meg.

A törzsekből bizonyos politikai vagy gazdasági feltételek esetén *törzsszövetségek* jöttek létre, melyek azután nomád birodalmakat teremthettek. Ez a fo-

¹ Ez a szokás modernizálódott formában pl. Törökországban vagy Kazakisztánban a mai napig él.

² Erre egy európai példa többek között a francia, mely esetében egy római származású vezető réteg telepedett rá az eredendően kelta és germán lakosságra.

lyamat rendszerint úgy kezdődött, hogy egy törzs szabad pásztoraiból hadsereg szerveződött, ez leigázta a szomszéd törzseket, majd azok élére lojális vezetőket állított. Ahogy egyre több nép hódolt meg, fokozatosan kialakult a nomád birodalom, melynek erejét nem területe, hanem a benne levő ember- és állatállomány nagysága határozta meg. Ezek a birodalmak néhány év alatt akár több ezer kilométerrel is elmozdulhattak.

A rendszerint soknemzetiségű törzsszövetségek általában a belső „kemény mag”-ot alkotó törzsekből valamint a hozzájuk csatlakozó, változó hűségű törzsek csoportjaiból épültek fel. A törzsszövetség törzsei gyakran összetűztek egymással, ám a külső világgal szemben egységesen léptek fel. Az összetartó erő nem a közös biológiai ős, hanem a politikai, katonai és gazdasági szükségszerűség volt, melyhez hozzájárult a közös vallás, mely eleinte a sámánizmus, tengrizmus volt, később pedig többnyire az iszlám. A törzsszövetség nevét jellemzően az őt létrehozó törzs adta, de ha birodalmuk összeomlott, akkor egy új, erős törzs neve lépett a régi név helyébe. A változó nevek gyakran a stabil etnikai összetevők fölött változó elitre utaltak. Ugyanez igaz a nyelvre is, mely lehetett folyamatos, miközben az őt hordozó etnikum szinte teljesen kicserélődött. Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor az egyes népekről, pl. avarokról, hunokról, bolgárokról vagy éppen a magyarokról beszélünk.

Nézzünk körül először a steppe keleti végein. Kína északi részén ősi idők óta fogva egy újra és újra megismétlődő folyamat játszódott le. (Ezekről részletesebben I. VÁSÁRY, 1986, 1993 és RÓNA-TAS, 1996.) Északról illetve nyugatról nomádok nyomultak a területre, átvették az uralmat, majd szép lassan beolvadva a kínai civilizáció hatására elvesztették harcias erényeiket, hogy azután őket majd egy következő harcias nomád nép hódította meg. A mindenkori legyőzöttek egy része elvándorolt, más részük azonban helyben maradt, és részt vett az új birodalomban. Az egymást követő hszungnu (→hun), zsuanszuan (→avar),³ türk, ujgur majd a mongol birodalmak központja az Orhon és Szelenga folyók vidékén helyezkedett el, rituális központjuk pedig a Hangáj (Ötüken) hegység volt, és fénykorukban többnyire a Káspi-tengertől a kínai limesig (vagy a Liao-tung öbléig), észak-déli irányban pedig a Bajkál-tótól a Góbi-sivatagig terjedtek ki. Ezek a birodalmak etnikailag és nyelvileg rendszerint heterogének voltak, noha mindig volt egy dominánsan uralkodó törzsszövetség. Bukásukat döntően belső okok, gyakran a leigázott törzsek lázongásai váltották ki.

A hivatkozott mongol, evenki és kínai dallampéldák éppen a fenti az észak-kínai területről származnak, és tudjuk, hogy a steppe két oldala között nagy, főleg kelet-nyugat irányú népmozgások voltak, és a keleti részekben élő népek

³ A keleti hszungnuk egy részének utódai a hunok, és a keleti zsuanszuanok egy részének utódai az avarok.

közül egyeseknek bizonyos részei eljutottak a steppe nyugati végeire, a Kaukázus előterébe, Magyarországra, sőt Európa még nyugatibb területeire is, mégpedig a magyar honfoglalás előtti időkben. Ezért lehetséges, hogy a nyugati hunokat alkotó népek és törzsek között éppúgy megtalálhatók a keleti hsiungnuk leszármazottjai, mint az avarok között a keleti Zsuanzsuan Birodalom felbomlásakor nyugatra vándorolt néprétegek. Ugyanígy a Kazár Birodalomban a Kaukázus előterében és attól nyugatra – tehát a magyar nép honfoglalás előtti végső kiformalódásának helyszínén – élő más török népek is rendelkeztek a steppe keleti feléről származó ősekkel is. Ez máris közvetett módot adhat arra, hogy összekös-sük a belső-ázsiai és a magyar kvintváltást.

Felvethetünk egy másik gondolatot is. Nem elképzelhetetlen, hogy miként később a török nyelv a steppe *lingua franca*-ja lett, az igen erőteljes zenei pentaton megoldások is egyfajta közös steppei areális zeneként terjedtek el, majd variálódtak tovább a nagy ázsiai birodalmakban. A közös dalkincs kialakítására, dallamok egymástól eltanulására a birodalmak hosszú, nemegyszer évekig tartó hódító háborúi alatt a katonáknak bőségesen volt lehetősége. Az est leszálltával a tábornút mellett felhangzottak az énekek, és a rendkívül erőteljes és attraktív pentaton ereszkedő dallamokat bizonyára egyre többen tanulták meg. Ezt a közös zenei stílust közvetíthették azután nyugatabbra is a meghódított és katonáknak beállított népeknek is.

Ám még ha mindez valóban így is történt, akkor is nehéz feladat annak a megválaszolása, hogy miként alakult a pentaton ereszkedő dallamvilágon belül a kvintváltó stílus. Az mindenesetre egyértelmű, hogy a kvintváltás nem csak finnugor és török kultúrák találkozási pontjánál alakulhat ki. Ugyanakkor közös mongol-török ősi hagyomány sem lehet, mert nem minden török ill. mongol nép-nél fordul elő, és ráadásul igen fejlett forma.

Pedig valójában épp hogy nem meglepő, hogy pentaton kvintváltó dallamok jönnek létre ereszkedő karakterű és pentaton dallamvilágú népek zenéjében. Egy ilyen dallamvilágban szinte törvényszerűen alakulnak ki párhuzamos mozgások a dallamsorok között, és a párhuzamos dallamsorok közötti távolság könnyen lehet éppen egy kvint. Ez a hangköz ugyanis még épp nem túl nagy ahhoz, hogy egy átlagos hangterjedelmű ember egy zenei frázist ennyivel lejjebb meg tudjon ismételni. Ráadásul ezek a dallamok látványosak, ugyanakkor a bennük rejlő ismétlődések miatt könnyen megjegyezhetőek. Az ereszkedő pentaton dallamok közül a kvintváltók kikristályosodása tehát egy logikus folyamat, mely egymástól távoli helyeken egymástól függetlenül is végbemehet. Szinte azon kellene inkább csodálkoznunk, hogy miért nem játszik nagyobb szerepet más népek zenéjében.

Mai tudomásunk szerint a pentaton kvintváltás jelenség önálló stílus képében három helyen fordul elő, egyrészt a magyaroknál, majd a cseremisiz-csuvas hatá-

ron mindkét népnél végül Belső-Mongóliában szintén több népnél egyszerre. Látuk azt is, hogy a volga-vidéki, a magyar és a belső-mongóliai kvintváltó stílusok között az alapvető hasonlóságok mellett sok lényeges eltérés is megfigyelhető.

A cseremisz-csuvas határon levő kvintváltással most nem foglalkozunk, hiszen annak bőséges irodalma van. Mint láttuk, egyes vélemények szerint ez lehet magyar örökség, mások szerint talán újabb fejlemény. Nem elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy a bolgárok hozták magukkal keletről a kvintváltó stílust, melyet aztán a csuvasok, a Volgai Bolgár Birodalomnak egy perifériális, nem iszlamizált törzse őrzött tovább. Mindenesetre a volgai bolgárok iszlámhitű többsége a 13. század után a hódító köztörökök kipszak típusú nyelvet beszélői közé olvadt be, ők tehát etnikailag a kazáni tatárokban élhetnek tovább. És valóban a tatárok pentaton és sok párhuzamos sort tartalmazó népzeneje minden lehetőséget tartalmaz egy kvintváltó stílus megjelenésére, csak épp az utolsó szikra hiányzik. De az sem elképzelhetetlen, hogy bizonyos mongol hatásra alakulhat ki a területen ez a zenei forma.

Ezzel kapcsolatban hallgassuk meg Sinor Dénes véleményét: *„Azt, hogy mongolok nem éltek a magyar őstörténet kapcsán számba vehető területeken, nemcsak hogy nem lehet bebizonyítani, de az ellenkezője egyre valószínűbbé válik. Van a Volga táján, a finnugor-csuvas-török katlanban elég sok kimutatható mongol hatás, amelyekről, tudtommal, nem nagyon írtak.”* (SINOR, 1967:197.) Hasonló hatásokra hívja fel a figyelmet Róna-Tas András (1996:247): *„Az elvonult hunok nyomában 350 körül a kazak steppén, majd lassan nyugatabbra is, megjelentek az első török népek... Ez az ogur csoport már korábban megjelent a belső-ázsiai steppén, és komoly szerepet játszott a mongol népek életformaváltásában.”*

Noha a magyar nyelv finnugor eredetű, az etnogenezis során a finnugor elemmel jelentős török valamint más elemek is keveredtek, és ezek egyedi ötvöződéseiből jött létre a magyarság. A régészeti leletek tanúsága szerint a Volga-Káma vidékén és az Urálban a Kr. u. 4. században megjelent a nagyállattartó, nomád életforma, és a kazáni történészek ezt a török népek első betelepedésével hozzák kapcsolatba. Mindenesetre a magyarságot a hun népvándorlás hullámai feltétlenül elérhették. A magyarok évszázadokig keveredtek szabirokkal, onogurokkal és kazárokkal, majd csatlakozott hozzájuk a kazárok ellen fellázadt három kabar-török törzs. Konstantin beszámolója alapján ezek a törzsek megtanították a magyarokat a saját nyelvükre, ők is megtanulták a magyarok nyelvét, és a 10. században még mindkét nyelvet használták. Hasonlóan, egy átmeneti kétnyelvű állapoton keresztül történhetett más, török és nem török nyelvű népek beolvasztása is.

Bőven volt tehát mód arra, hogy a magyarok történelmük során érintkezzenek belső-ázsiai ősökkel rendelkező népekkel, és eltanulják, kialakítsák a pentaton ereszkedő dallamvilágot. A Kazár Birodalom kereteiben élő népek egyes ősei

ugyanis éppen arról a mongóliai területről származtak, ahol a most közölt kvintváltó stílus felbukkant, és ugyanez igaz a magyarokat a Kárpát-medencében váró avarokra, sőt a hozzájuk később csatlakozó kun és besenyő népekre is.

Feltűnhet azonban, hogy a magyarság kialakulása során eddig elsősorban török elemekről beszéltünk, míg a belső-mongóliai terület kvintváltó dalait mongolok és evenkik éneklik. Tudjuk azonban, hogy a steppei birodalmakban különféle népek, közöttük a mongolok és a törökök is éltek. Noha az altáji elméletnek, mely genetikai közösségben képzei el a török, mongol és a mandzsú-tunguz nyelveket, manapság kevesebb híve van, abban megegyeznek a kutatók, hogy a mongol, török és a mandzsú népek a történelemük során igen szoros kapcsolatban voltak.

A magyar és a mongol nyelvekben 250–300 közös szó van, egy részük ma is használatos (pl. az alma, búza, balta, gyümölcs, oroszlán, sereg stb.), többségük azonban mind a mongolban, mind a magyarban már csak tájszóként él, vagy már úgy sem. Ezek a szavak a legtöbb vélemény szerint mindkét nyelvben török jövevényszavak, és a jelenleg leginkább elfogadott álláspont szerint a mongolba a hosszú mongol–török egymás mellett, illetve együttélés során kerültek, a magyarba pedig egy, a volgai bolgárral és a mai csuvassal rokon török nyelvből jutottak, talán a honfoglalás előtt. Ugyanakkor elgondolkoztató Futaky István új könyve, benne a göttingeni Georg August Egyetem professzorának hipotézise, mely szerint „*a kései ősmagyar–korai őmagyar szókészlet tisztázatlan eredetű részének egyes tagjai feltehetően a mai mongol és mandzsú-tunguz nyelvek korabeli elődjét (is) beszélő s a honfoglalás után a magyarokkal kapcsolatba került Kárpát-medencei avaroktól származnak.*” (FUTAKY, 2001:13.)

A nyelvészet tanúsága szerint tehát van kapcsolat a mongol és a magyar nyelvek között, bár egyesek szerint csak közvetetten, a török nyelveken keresztül, mások szerint azonban közvetlenül is. Végeredményben ez számunkra most közömbös, hiszen ha bármilyen módon is nagyobb mennyiségű mongol szó juthatott a magyarba, akkor ugyanazon a módon jelentős a zenei kölcsönhatás is történethető.

Hol, mikor lehetett ez a kölcsönhatás? Egyre nagyobb a közmegegyezés abban, hogy a 9. század elején véget ért frank és bolgár hadjáratokat a Kárpát-medencei avarság nagyobb tömegei túléltek. (VÁSÁRY, 1993:140; BALINT, 1989:147–192; BÓNA, 1994: 67–75 és még számos publikáció.) Noha Nagy Károly 795-ben megtörte a 300 évig a Kárpát-medence központú hatalmas Avar Birodalmat, majd el is pusztította, adatok vannak arra, hogy Nyugat-Magyarországon 875-ben, tehát a honfoglaláshoz közeli időpontban még saját kagánjaik alatt éltek avarok, és feltehető, hogy azokon a területeken, ahová a frankok nem jutottak el – pl. a Nagy-Alföldön vagy a Tiszántúlon – még nagyobb számban élhettek. (PL. ERDÉLYI, 1982.)

De kik is voltak ezek az avarok, és milyen nyelven beszéltek? Harmatta János erről a következőket mondja: „... az avarok ethnikai összetétele meglehetősen

*bonyolult volt. Az avar honfoglalás idején és a koraavar korszakban (kb. 570-630) az itt talált germán és iráni ethnikai elemek mellett meg kell különböztetnünk a tulajdonképpeni avarokat és kutrigurokat, akik esetleg maguk sem voltak ethnikai és nyelvi szempontból egységesek. A középvár korban (kb. 630-680) általánosan elfogadott feltevés szerint ismét újabb bevándorlás történt keletről, a két ethnikai összetevőből álló »griffes-indás« nép jelent meg ekkor.» (HARMATTA, 1983:78.)⁴ Az avarok nyelvét egyes kutatók töröknek, mások mongolnak tartják. Idézzük most csak Ligeti Lajos véleményét: „Nálunk Vámbéry óta ezt a nyelvet töröknek tartják, Pelliot mongolnak vélte... Figyelembe véve az avarok antropológiai, valamint tárgyi kultúrájának emlékei terén jelentkező kettősséget, könnyen meglehet, hogy nyelvi téren is megvolt ez a kettősség.” (In *Magyar Nyelv* 72, Budapest, 1976:19.) Ugyanő írja, hogy „*Baján avarjai alkalmasint mongolul beszéltek, a többiek egy sajátos (csuvasos?) törököt.*” (LIGETI, 1986:493.)*

Ez a különböző türk és mongol nyelvű néptörédekeket és szlávokat is tartalmazó népszerűség várta tehát a honfoglaló magyarokat, és feltehető, „*ők fogják alkotni majd az új uralkodó népnek, a magyarságnak a tömegeit, köznépeinek zömét is.*” (VESZPRÉMY, 1996:43.) Ezzel, feltételezve persze azt is, hogy az avarok énekeltek kvintváltó dallamokat is, meglenne a kapocs a keleti és a magyar pentaton kvintváltó zenei stílusok között.

Végül ne felejtjük el, hogy a honfoglalás után is érték a magyarokat török hatások. A valószínűleg kipszak-török nyelvű besenyők⁵ a 11-12. században nagyobb tömegben telepedtek be a Magyar Királyság területére is.⁶ A *kun* nép egy része pedig a mongolok megjelenése miatt telepedett be Magyarországra 1239-ben. Sajnos ezeknek a népeknek a zenéjéből nem maradt meg semmi, pontosabban nem tudjuk, hogy mivel is gazdagították a magyar népdalkincset. A később érkező népek is a steppe keleti felének gyermekei voltak, mint a mongolok, más török népek vagy éppen az avarok, és talán épp azért nem maradt nyoma pl. a Kunságban önálló kun zenének, mert a bejövő kunok zenéjének egyes rétegei eleve hasonlatosak voltak az akkor már itt élő népek zenei rétegeihez.

A fenti eszmefuttatások természetesen csak gondolatkísérletek, hiszen nem áll rendelkezésünkre az a rendezett zenei anyag, mely szükséges lenne az egyes

⁴ László Gyula szerint ez a „későavar” csoport magyar volt.

⁵ A 7. század első felében a Szuj-su kínai forrás egy Taskent-vidéki *tielő* törzset (l. ogurok) *pej-zsu*-nak nevez, majd a 8. században egy ujur követjelentés egy *be-csa-nag* (pecseneg/becseneg) törzset említ. E török eredetű *becseneg* „sógor” szónak a szabályos 9-10. századi magyar átvétele az avar *besenyő* név.

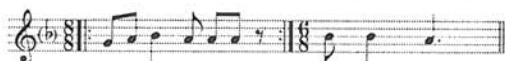
⁶ Az oklevelek tanúsága szerint számottevő besenyő csoportok voltak pl. a Fertő- és a Rába vidéken, Tolna és Fejér megyében a Sárvidéken, Biharban, a Körös-vidéken és a középső Tisza-vidéken. Előfordultak a Balaton déli részén, a Duna-Száva-vidéken Buda vidékén, a Nyugati felvidéken, a Maros-vidéken és Erdélyben is.

népek jelenkori népzeneinek megismeréséhez. Különösen nincs a birtokunkban – és már nem is lesz soha, olyan zenei anyag, melyet a ma ismert népek ősei énekelhettek a magyar honfoglalás idején, vagy az előtt. Mégis, bízhatunk egyes nagy zenei stílusok időben is maradandó voltában, így a zenei múltba való betekintés nem teljesen reménytelen. Ehhez azonban nagy szükség van a mai zenék minél teljesebb és összehasonlító igényű szinkron feltárására.

A jelen cikknek is talán az az egyik tanulsága, hogy nem feledkezhetünk meg a keleti népzeneik, és ezen belül is a török és mongol népek zenéinek további vizsgálatáról, hiszen erre a magyar népzene régi rétegei történeti megismeréséhez nagy szükségünk van.

A SÁMÁNDALOK KOTTÁI

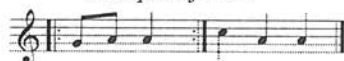
MOTIVIKUS DALOK

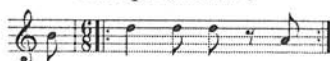
Example 1. mandzsu

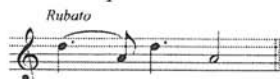
Example 2. jakut-1

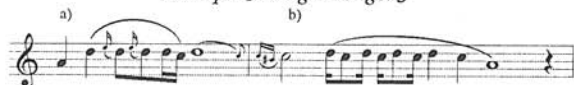
Example 3. dahur-3

Example 4. dahur-5

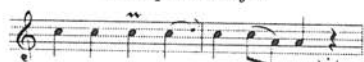
Example 5. bargu mongol-3

Example 6. Japán-1

Rubato

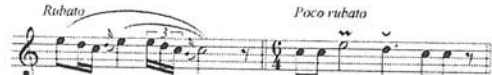
Example 7. Burját

Example 8. mandzsu-1

Example 9. mandzsu-2

*Rubato**Poco rubato*

Example 10. bargu mongol-1

Rubato

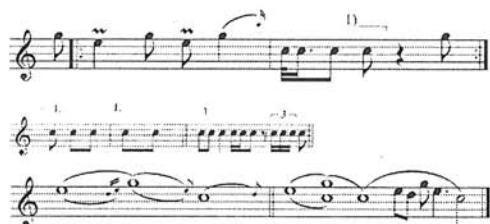
Example 11. bargu mongol-4

Rubato

Example 12. bargu mongol-7

Example 13. jakut-2

Example 14ab. ujjgur-1ab

Example 15. bargu mongol-5

EGYSOROS DALOK

Example 16. horcsin-2

Example 17. nanaj-3

Example 18. kirgi

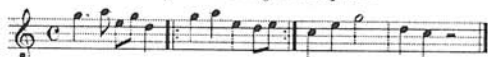
KÉTSOROS DALOK

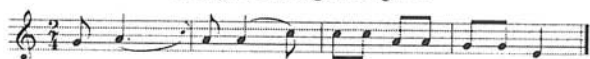
Example 19. kazak

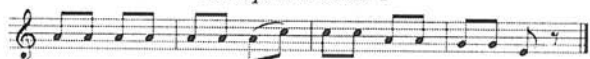
Example 20. bargu mongol-2

Example 21. bargu mongol-6

Example 22. dahur-1

Example 23. dahur-2

Example 24. nanaj-2

Example 25. nanaj-1

HÁROMSOROS DAL

Example 26. horcsin-1

NÉGYSOROS DALOK

Example 27. tuvai, 5(b3)4, ion

Example 28. dahur-4, 8(5)5, aeol

Example 29. horcsin-5, VII(III)4, mixolid

Example 30. horcsin-7, b3(VII)4, mixolíd

Example 31. horcsin-6, 7(4)1, ion

Example 32. horcsin-8, 7(b3)7, ion

Example 33. japán-3, 4(VII)VII, aeol

Example 34. horcsin-4, 1(b3)54

Example 35. horcsin-3, 5(5)4, aeol

RECITÁLÓK

recitation

Example 36. koreai

Example 37. japán-2

IRODALOM

- BARTÓK 1976 = BARTÓK Béla: *Turkish Folk Music from Asia Minor*. Princeton: Princeton University Press. 1976.
- BELIAEV 1962 = BELIAEV, Viktor M.: *Očerki po istorii muzyki narodov SSSR*, Moskva: Nauka. 1962.
- 1975 = *Central Asian Music*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press. 1975.
- BÁLINT 1989 = BÁLINT Csanád: *Die Archäologie der Steppe*, Wien-Köln. 1989.
- BIRTALAN – SIPOS 2004 = BIRTALAN Ágnes – SIPOS János: Talking to the Ongons: The Invocation Text and Music of a Darkhad Shaman. *Shamanic Journal of the International Society for Shamanistic Research* 12(1-2): 25–62. 2004.
- BÓNA 1994 = BÓNA István: *Az Avar Birodalom végnapjai*. Viték és új eredmények. In *Honfoglalás és Régészet*, Budapest. 1994.
- ERDÉLYI 1982 = ERDÉLYI István: *Az avarság és kelet a régészeti források tükrében*, Budapest, 1982.
- FUTAKY 2001 = FUTAKY István: *Nyelvtörténeti vizsgálatok a Kárpát-medencei avar-magyar kapcsolatok kérdéséhez*, Budapest. 2001.
- JURRENS 1965 = JURRENS, James W.: *The Music of the Sioux Indian of the Rosebud reservation in South Sioux and Its Use in the Elementary School*. Research Study No. 1. Colorado State College, Greeley, Colorado. 1965.
- KODÁLY 1937 = KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*, A példatárat összeállította Vargyas Lajos, Budapest. 1937.
- LIGETI 1986 = LIGETI Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Budapest. 1986.

- LINDNER 1982 = LINDNER, Rudi Paul: *What was a nomadic tribe?*, Bloomington. 1982.
- Mongoliya Kazaktarınıy Halk Jırları*. 1983. Bayan Ölgii.
- HARMATTA 1983 = HARMATTA János: Az avarok nyelvének kérdéséhez, in *Antik Tanulmányok* 30, Budapest, 1983. p. 78.
- Magyar Nyelv* 72, Budapest, 1976:19.
- NETTL 1972 = NETTL, Bruno: *Music in Primitive Culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press (3rd edition). 1972.
- RÓNA-TAS 1996 = RÓNA-TAS András: *A honfoglaló magyar nép*, Budapest. 1996.
- SINOR 1967 = SINOR Dénes: Történelmi hipotézis a magyar nyelv történetében, in *Nyelvtudományi Értekezések* 58., 1967. 195–200, Budapest, p. 197
- SIPOS 1994 = SIPOS János: *Török Népzene I.*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez sorozat 14. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet. 1967.
- 2001 = *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe (with a CD)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2001.
- 2004a. = *Azeri Folksongs – At the Fountain-head of Music (with a CD)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2004.
- 2004b. = „Néhány megjegyzés a magyar népzene török-mongol kapcsolataihoz [Remarks on the Turkic and Mongolian connections of Hungarian folk music].” In Bertalan Andrásfalvy, Mária Domokos and Ilona Nagy (eds.) In *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. 2nd vols. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 235–269.
- 2009 = *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 2009
- SOMFAI KARA 2001 = SOMFAI KARA Dávid: *Collecting among the Kazaks of Bayan-Ölgii in Mongolia*. In János Sipos (ed.) *Kazak Folk Songs from two Ends of the Steppe*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2001.
- SOMFAI KARA – TORMA – SIPOS 2005 = SOMFAI KARA Dávid–József TORMA–János SIPOS: The Last Kazakh Baktý to Play the Kobýz. *Shaman. Journal of the International Society for Shamanistic Research* 13/1–2, 181–187. 2005.
- SOMFAI KARA – KUNKOVÁCS – SIPOS 2006 = SOMFAI KARA, Dávid–László KUNKOVÁCS–János SIPOS: Batırkan, a Kazakh Shaman from the Altay Mountains (Mongolia). *Shaman. Journal of the International Society for Shamanistic Research* 14(1–2): 117–138. 2006.
- VÁSÁRY 1986 = VÁSÁRY István: *Az Arany Horda*, Budapest, 1986.
- 1993 = *A régi Belső-Ázsia története*, Szeged, p. 140.; Bálint Csanád (1989), *Die Archäologie der Steppe*, Wien-Köln, p. 147–192; Bóna István (1994), *Az Avar Birodalom végnapjai*. Viták és új eredmények, in *Honfoglalás és Régészet*, Budapest, p. 67–75 és még számos publikáció.
- VESZPRÉMY 1996 = VESZPRÉMY László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, p. 43. 1996.